

O NOUĂ CULTURĂ ARHEOLOGICĂ PROTOISTORICĂ RECENT DESCOPERITĂ ȘI STUDIATĂ : CULTURA BIHAREA (Br. C D — Ha A₁)

de Sever DUMITRAȘCU

În prefața acestor rinduri cerem îngăduința de a preciza — pentru cei interesați — că închinăm această comunicare memoriei ilustrului arheolog român Vasile Pârvan, cu ocazia centenarului nașterii sale.

Memoriei sale îi dedicăm și cultura arheologică protoistorică *Bihaarea*, recent descoperită și studiată, datînd din BrCD—HaA₁, deoarece în ultima sa lucrare publicată postum în străinătate de profesorii englezi Ifor L. Evans și M. P. Charlesworth : *Dacia. An Outline of the Early Civilisation of the Carpatho-Danubian Countries*, remarcabilul savant își începea expunerea cu capitolul intitulat sugestiv *Carpato-danubienii și villanovienii*, ce acoperă tocmai această etapă cronologică. Este pentru prima dată reprezentată sintetic schița istoriei sfîrșitului epocii bronzului și începutul epocii fierului în regiunile carpato-dunărene.

I. Istoricul problemei

A. În anul 1926 Vasile Pârvan a ținut la Cambridge cinci prelegeri asupra istoriei vechi a Daciei, prelegeri ce vor deveni cele cinci capitole ale lucrării sale *Dacia*, publicată în 1928¹ în limba engleză. În primul capitol Vasile Pârvan analizează faptele arheologice ce ilustrează sfîrșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului, ajungînd la următoarele concluzii

1. „Acestor căldărușe (vase metalice semisferice) sînt cele dintîi vase nord-italice, care circulă aproape în toată Europa centrală și occidentală, din Gallia pînă în Galiția și din Stiria pînă în Danemarca, la sfîrșitul epocii bronzului și la începutul celei a fierului (s.n. S.D.), adică, după cronologia protoistorică a regiunilor alpine, între circa 1100 și

1. V. Pârvan. *Dacia. An Outline of the Early Civilisation of the Carpatho-Danubian Countries*, Cambridge, 1928 ; cf. traducerea lui R. Vulpe după originalul francez : V. Pârvan, *Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*, București, 1967.

800 a. Chr., ceea ce se potrivește perfect și cu mediul carpatic... (s.n.S.D.)².

2. „Aceste elemente erau procurate mai cu seamă pe calea comerțului atât de activ al vaselor de bronz de fabricație italică, iar răspîndirea lor era așa de mare încît peste tot dădea loc la *imitații în lut ars*... (s.n. S.D.)³.

3. „În urma experienței pe teren, în mediul arheologic al epocii respective, am dobîndit convingerea că *Iliada* și *Odyseia* vor putea servi pe viitor să illustreze unele capitole ale *protoistoriei băștinașilor din Carpați* (s.n. S.D.)⁴.

4. „Diferitele pandantive (cu protome de lebede — n.n.) și podoabe de bronz care se întîlnesc așa de des în bronzul IV Carpatic nu sînt nicidecum o simplă influență decorativă veneto-iliri, ci o realitate artistică și religioasă proprie regiunilor noastre și chemată la o nouă viață prin contactul intim cu lumea de la Adriatică⁵.

B. Peste 40 de ani de la lucrarea lui Vasile Pârvan, arheologul K. Horedt publica în 1967 articolul *Problemele bronzului evoluat în Transilvania* în care așează cronologic, între culturile bronzului mijlociu (respectiv cultura Otomani în Crișana) și cultura Gava din Ha, — *cele trei vase de la Oradea*, „înrudite cu cultura Egyek sau aparținînd, eventual, de-a dreptul culturii mormintelor tumulare din bazinul carpatic” și adaugă: „Alte materiale corespunzătoare de factură Egyek nu sînt, deocamdată cunoscute în Crișana, în regiunea de baștină a culturii Otomani⁶.

C. Peste un deceniu, în 1978, arheologul bucureștean S. Morintz, în sinteza sa, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii. I. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, constată următoarele:

1. Între culturile clasice ale epocii bronzului mijlociu de tip *Otomani*, *Suciu de Sus* și începutul epocii fierului se conturează un „gol cronologic aparent”⁷.

2. „Unii cercetători consideră că Otomani III reprezintă ultima fază (D) a epocii bronzului din Crișana, precedînd imediat cultura Gava. Argumentul principal este acela că între aspectul Otomani III și cultura Gava *n-ar mai fi documentată nici o altă cultură* (s.n. — S.D.) și dacă nu s-ar accepta datarea aspectului Otomani în Bronz D, s-ar crea un hiatus⁸.

3. „Cultura Noua a fost datată între mijlocul secolului al XIV-lea și mijlocul sau chiar a doua jumătate a secolului al XII-lea î.e.n. Sfîrșitul culturii Noua este marcat de pătrunderea din vest, în cursul secolului al XII-lea, a culturii hallstattiene timpurii, caracterizată prin ceramica neagră canelată⁹.

2 V. Pârvan, *op. cit.*, p. 39.

3 *Idem*, *op. cit.*, p. 48.

4 *Idem*, *op. cit.*, p. 52.

5 *Idem*, *op. cit.*, p. 43—44.

6 K. Horedt, în *St. Com. Brukenthal*, 13, 1967, p. 137—153.

7 S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii. I. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, București, 1978, p. 167.

8 *Idem*, *op. cit.*, p. 169.

9 *Idem*, *op. cit.*, p. 155.

Fig. 1 — *Biharea* (săpături 1982): piesă de lut ars provenind de la o vatră (?) de cult (fragment).

D. În urma cercetărilor efectuate în două localități bihorene — Cociuba Mare¹⁰ și Biharea, în anul 1980 a fost publicat articolul *Materiale arheologice de la sfârșitul epocii bronzului și de la începutul epocii fierului descoperite la Biharea*, în care se prezentau materialele arheologice rezultate în urma săpăturilor de la Biharea și se formulau următoarele precizări de natură istorico-arheologică :

1. „În Crișana, în zona centrală a ariei culturii Otomani, între această cultură și cultura Gava apar încă cel puțin două nivele culturale ne-Otomani și ante-Gava, elemente ce sînt ilustrate de descoperirile de tip Oradea — Cociuba Mare — Biharea, ce se înscriu cronologic între cultura bronzului mijlociu și Hallstatt A, acoperind etapele Br. C și D (Reinecke)“¹¹.

2. „Urnele de tipul Cociuba Mare — Biharea, conduc, pînă la dovezi contrarii, la admiterea perpetuării formei lor și în Ha A, în orice caz fiind unele elemente demne de luat în seamă în procesul de hallstattizare la care sînt supuse aceste regiuni la începutul epocii fierului“¹².

3. „Se pare că putem începe să considerăm aceste transformări nu numai la sfârșitul culturilor regionale din Bronzul mijlociu ci și începutul îndepărtat al realizării culturii relativ unitare hallstattiene timpurii“¹³.

Săpăturile arheologice de la Biharea din anii 1979 și 1981—1982, parțial încă inedite, au adus în circuitul cunoașterii istorico-arheologice noi fapte care întăresc prin material concret datele cîștigate anterior și confirmă pe cele enunțate numai ipotetic.

În anul 1979 au mai fost descoperite încă două „pachete“ de fragmente ceramice (Mormintele nr. 5 și 6), între care s-au remarcat două căni de culoare cenușie, ornamentate cu caneluri și un fragment de vas mare (urnă ?) ornamentat pe pîntec cu caneluri late asociate cu motive în formă de raze obținute prin *tehnica incizie-excizie*, aceasta din urmă caracteristică culturii Suciu de Sus. Asocierea canelurilor cu *motivistica Suciu de Sus* indică un import cultural, la Biharea, din nivelul cronologic Lăpuș.

În aceeași campanie de săpături s-a mai descoperit o *locuință de suprafață* sau o *construcție de cult* de mari dimensiuni, cu piese ce indicau, eventual, practici spirituale încă necunoscute.

Continuarea săpăturilor în anul 1980 a confirmat ipoteza că la Biharea se află o întinsă așezare datînd din BrCD-HaA₁. A fost dezvelită complet o locuință adîncită în pămînt, de formă patrulateră, probabil cu acoperișul în două ape, cum par să indice urmele de pari care susțineau acoperișul și sprijineau pereții. În *locuință* a fost găsită o mare cantitate de ceramică de o mare varietate, unelte, ustensile și un *pendantiv de bronz semilunar* de tipul cu două protome de pasăre (lebedă).

10 S. Dumitrașcu, I. Emödi, *Materiale arheologice de la sfârșitul epocii bronzului și de la începutul epocii fierului descoperite la Biharea*, în *Acta MP*, IV, 1980, p. 53.

11 *Idem*, op. cit., p. 54.

12 *Ibidem*.

13 S. Dumitrașcu, *Săpăturile arheologice de la Biharea*, în *Materiale și cercetări arheologice*, Tulcea, 1980, p. 137—138.

Fig. 2 — Biharea (săpături 1982) : piesă de lut ars provenind de la o vatră (?) de cult (fragment).

Pandantivul semilunar cu protome de pasăre din locuința de la Biharea are analogii în câteva importante depozite de bronzuri din nord-vestul României: 1. în depozitul de tipare de turnat bronz de la Ciumești (j. Satu Mare), descoperit în 1961, unde apare o *valvă pentru pandantive semilunare*; 2. *pandantivul semilunar* din depozitul de la Frâncenii de Piatră (j. Sălaj); 3. *pandantivul în formă de barcă* (fibulă după M. Rusu), semilunar, ca formă originală, ornamentat cu două protome de pasăre și avînd două tortițe pentru prindere, descoperit în depozitul de la Satu Mare; 4. două *pandantive semilunare* descoperite în depozitul de la Satu Mare, com. Secusigiu (j. Arad); 5. 27 *pandantive* în formă de semilună descoperite în depozitul de la Uioara de Sus (Ocna Mureșului, j. Alba). Cu excepția celor două pandantive semilunare de la Satu Mare, com. Secusigiu (j. Arad) care sînt date, împreună cu întreg depozitul găsit acolo, în bronzul mijlociu, toate celelalte descoperiri de *pandantive semilunare*, inclusiv valva de la Ciumești, j. Satu Mare, sînt date de M. Petrescu-Dîmbovița, în recentul său corpus al depozitelor de bronzuri din România, în Hallstatt A₁.

Pandantive semilunare, rotunde sau cu altă înfățișare, fibule și alte piese cu protome de păsări, sînt cunoscute în arheologia Europei centrale de mai bine de un secol. Asupra lor au zăbovit adeseori mari învățați arheologi ca I. Hampel, P. Reinecke, V. Pârvan, sau recent cercetători mai tineri ca T. Kovács.¹⁴ Protomele de păsări sînt un ornament (probabil de natură sacrală, rituală sau totemică), frecvent în culturile bronzului final și ale începutului epocii fierului, perioada de tranziție între cele două mari epoci din istoria Europei.

În anii 1981—1982 materialele arheologice s-au îmbogățit atît prin descoperirea de noi „pachete” de cioburi (morminte?), cît și a unei *vetre de cult* (?), distrusă însă, din care s-au păstrat frumoase detalii ale unor suprafețe ornamentate cu largi caneluri, alveole, incizii, care apoi au fost vopsite cu alb (fig. 1—4).

Întregul sistem al descoperirilor de la Biharea — *locuințe* (de suprafață și adîncite), morminte (?) — „pachete de cioburi”, vatra de cult și alte numeroase descoperiri ce nu pot fi amintite în economia acestei succinte comunicări, ne obligă să definim descoperirile de la Biharea ca o nouă cultură arheologică, o cultură de sine stătătoare, pe care am denumit-o, după numele stațiunii unde a fost descoperită și cel mai atent cercetată — *cultura Biharea*, în sens de civilizație protoistorică precis definită.

Cultura Biharea se deosebește limpede de cultura anterioară Otomani, din epoca bronzului timpuriu și mijlociu, dar preluînd anumite elemente tipologice și stilistice din fondul vechi. Ea se înscrie cronologic la nivelul descoperirilor din epoca bronzului tîrziu (Br C—D) și începutul Hallstatt-ului (Ha A₁), acoperind „golul” dintre culturile bronzului mijlociu și cultura Gava, în nord-vestul României, în speță în Crișana. Ea este o cultură *ne-Otomani*, și *pre-Gava*, în sens de Proto-Gava. Aceste transformări petrecute la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallsta-

Fig. 3 — Biharea (săpături 1982) : piesă de lut ars provenind de la o vatră (?) de cult (fragment).

ttului vor conduce gradual la înțelegerea procesului de închegare a culturii unitare tracice din Hallstattul timpuriu și mijlociu.

Mai există însă între elementele acestei culturi, în speță, în ceramică, câteva elemente de natură tehnologică și ornamentală, deci cultural-istorice, care vor trebui, de asemenea, luate în considerare. Ne referim la apariția *tehnologiei de ardere a ceramicii* cu „două fețe“, adică neagră în exterior și cărămizie în interior și la ornamentica constând din caneluri largi, „gurguie“ (Buckelkeramik) obținute prin împingerea pastei din interior spre exterior, ambele maniere de modelare și ardere a ceramicii, de factură hallstattiană timpurie (în terminologia curentă — elemente proto-Gava și Gava). În acest fel se explică nașterea culturii Gava în mediul cultural din nord-vestul României, în Crișana. Aceste elemente noi au fost definite încă în 1926, și au fost publicate postum încă în 1928 de profesorii englezi Evans și Charlesworth, de Vasile Pârvan ca elemente de tip *protovillanova* și *villanova*. După un vas de pământ descoperit la Tg. Mureș, el numea urnele funerare de acest fel „tipul bitronconic aproape villanovian“, iar epoca respectivă „vremurile villanoviene“. Aceste precizări făceau *improprie în istoriografia românească* numirea de *cultura Gava* pentru genul de descoperiri definite de Vasile Pârvan ca *proto-villanoviene* și *villanoviene*.

Dacă, după Vasile Pârvan, penuria unor descoperiri adecvate și mai ales lipsa de cercetări profunde în acest capitol important al protoistoriei Europei, făceau ca analogiile stabilite de el între descoperirile din România și cele din nordul Italiei (Villanova — varietatea Corneto) să pară hazardate, azi ele nu mai sunt de domeniul ipotezelor.

Descoperirea la Troia, în stratul VII b₂¹⁵, a unei ceramicii de tipul *ceramicii canelate* din regiunile carpato-dunărene, așa-numita ceramică Buckelkeramik, amintită de noi și în descoperirile de la Biharea, ne obligă, științific judecând, să acordăm importanță acestui gen de descoperiri făcute în regiunile carpato-dunărene, la Troia și în nordul Italiei (Villanova). Se pare că *reverberația* culturilor cu ceramică canelată din zona carpato-dunăreană spre est și spre vest sau numai spre est ori invers va trebui cu vremea să-și găsească o explicație organică.

Două fapte în acest complex context, rămân deocamdată predici stabile :

a) descoperirea culturii (= civilizației) protoistorice Biharea datînd din Br CD—HaA₁, deci conturînd o perioadă de tranziție între culturile clasice ale epocii bronzului și epoca fierului.

b) faptul că în Transilvania intercarpatică între culturile bronzului clasic (A, B) și epoca fierului se interpune cultura Noua, după care urmează orizontul cu *ceramică canelată*, ar putea sugera cu limpezime o pătrundere culturală din Crișana și Banat spre răsărit și implicit o anume explicație în definirea originii și realizarea unității culturale la începutul epocii fierului (HaA, A—B, B) și mai târziu. Ar fi aceasta și o explicație la originea și unitatea civilizației tracice din prima vîrstă a epocii fierului.

¹⁵ W. Müller, *Troja. Wiederentdeckung der Jahrtausende*, Leipzig, 1971, fig. 41 : *Buckelkeramik* aus Troja VII b₂ ; fig. 42 : *Buckelkeramik* aus Troja VII b₂,
<http://www.cimtec.ro/> <http://cmiabc.ro>

Rămâne însă ca cercetările viitoare să întregască și să precizeze și mai limpede acest pachet de întrebări ce le ridică studiul epocii de tranziție dintre cele două mari epoci istorice în istoria Europei — epoca bronzului și epoca fierului.

În ceea ce ne privește subliniem încă o dată importanța cercetărilor efectuate asupra descoperirilor din „Europa centrală, de la Alpii austrieci și din cîmpia Bavariei pînă în podișurile Galiției orientale și pînă în stepa Dobrogei, adică Europa danubiană“, de Vasile Pârvan și cerem îngăduința ca descoperirile de la Biharea, care-i confirmă, după mai bine de jumătate de secol cercetările, să i le aducem ca modest dar respectuos omagiu *.

UNE NOUVELLE CIVILISATION ARCHÉOLOGIQUE PROTOHISTORIQUE RÉCEMMENT DÉCOUVERTE ET ÉTUDIÉE : LA CIVILISATION BIHAREA (Br C D — Ha A₁)

Résumé

L'auteur présente, dans le contexte des recherches archéologiques du nord-ouest de la Roumanie, une nouvelle civilisation archéologique protohistorique la civilisation Biharea. La nouvelle civilisation, récemment découverte et étudiée, à la suite des recherches archéologiques de Biharea, date du Br. C D—Ha A₁. C'est la période de transition de l'âge du bronze à l'âge du fer que cette civilisation met en évidence.

La nouvelle civilisation joua un important rôle dans le procès de „hallstattisation“ de Crișana et un certain rôle dans la genèse de la civilisation Gava, marquant en même temps la fin de la civilisation Otomani et le commencement de la civilisation Gava.

L'auteur dédie sa communication concernant la nouvelle civilisation à la mémoire de l'illustre archéologue roumain Vasile Pârvan à l'occasion de la fête du centenaire de sa naissance.

LISTE DES FIGURES

Fig. 1 — Biharea (fouilles de 1982) : pièce de terre cuite provenant d'un âtre (?) cultuel (fragment).

Fig. 2 — Biharea (fouilles de 1982) : pièce de terre cuite provenant d'un âtre (?) cultuel (fragment).

Fig. 3 — Biharea (fouilles de 1982) : pièce de terre cuite provenant d'une âtre (?) cultuel (fragment).

Fig. 4 — Biharea (fouilles de 1982) : pièce de terre cuite provenant d'un âtre (?) cultuel (fragment).

Fig. 5 — Biharea (fouilles de 1982) : fragment d'écuelle au fond ornementé (exterieur) (Muzeul Țării Crișurilor, Inv. Nr. 11.461).

Fig. 6 — Biharea (fouilles de 1982) : fragment d'écuelle au fond ornementé (exterieur) (Muzeul Țării Crișurilor, Inv. Nr. 11.461).

Fig. 7 — Biharea (fouilles de 1982) : fragment d'écuelle au fond ornementé (exterieur) et au lustre à l'intérieur pour le recouvrement de la porosité (Muzeul Țării Crișurilor, Inv. Nr. 11.461).

* Comunicare pregătită pentru sesiunea de comunicări a Institutului de Tracologie ținută la Bacău în memoria lui V. Pârvan, în 16—17 oct. 1982, unde din motive obiective, autorul nu a putut participa.

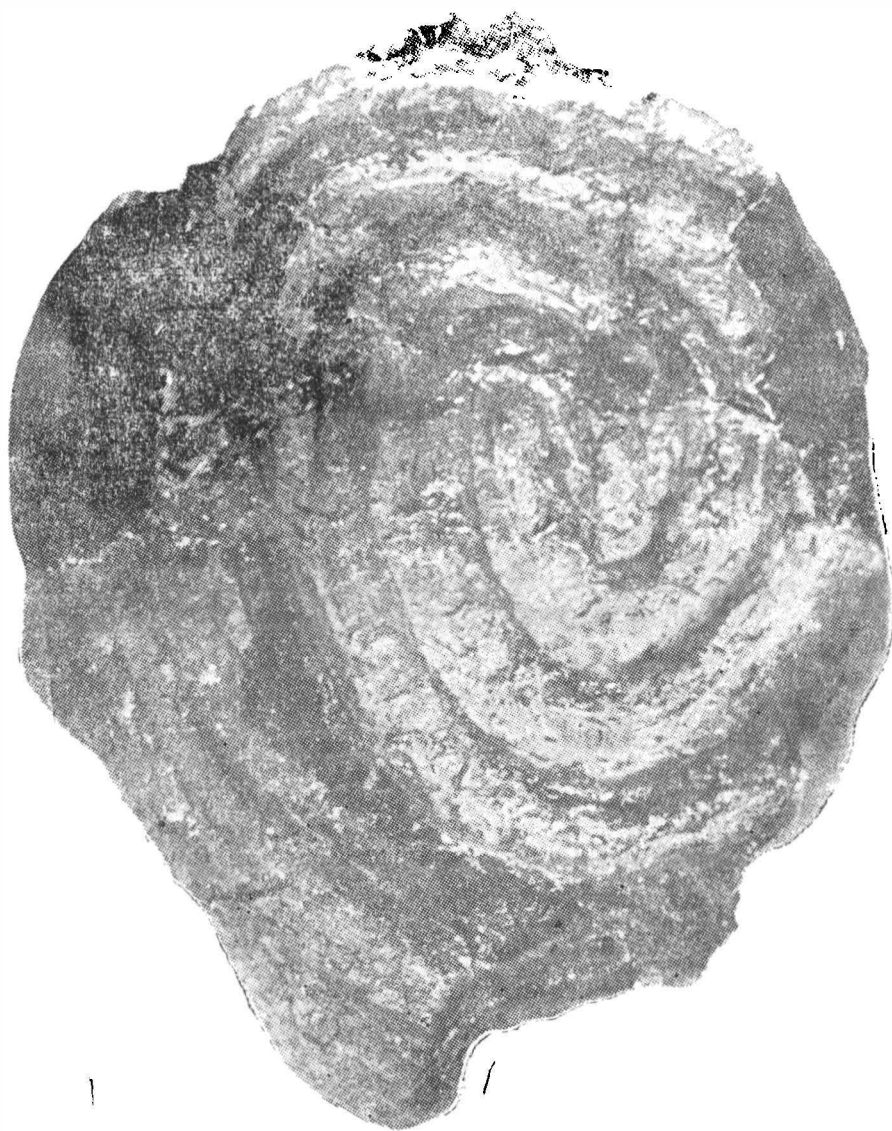

Fig. 4 — Biharea (săpături 1982): plesă de lut ars provenind de la o vatră (?) de cult (fragment).

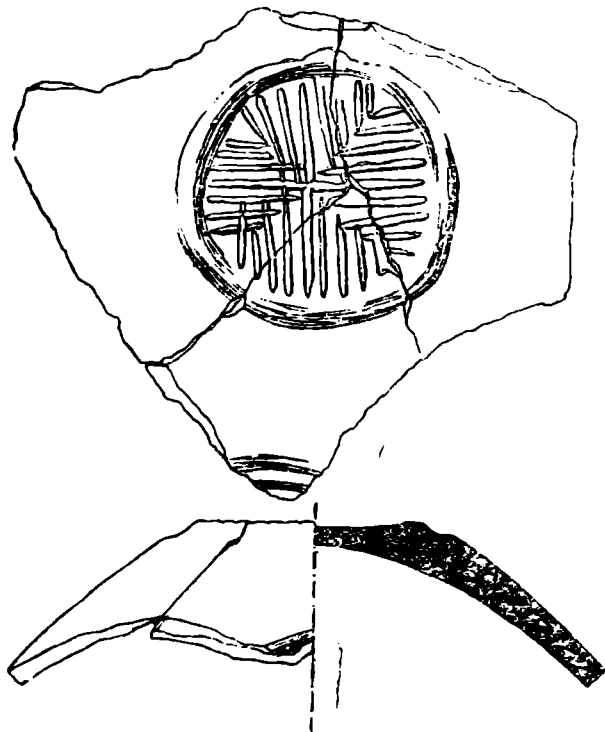

Fig. 5 — Biharea (săpături 1982) fragment de strachină ornamentată pe fund (exterior) (Muzeul Țării Crișurilor), Inv. Nr. 11 461.

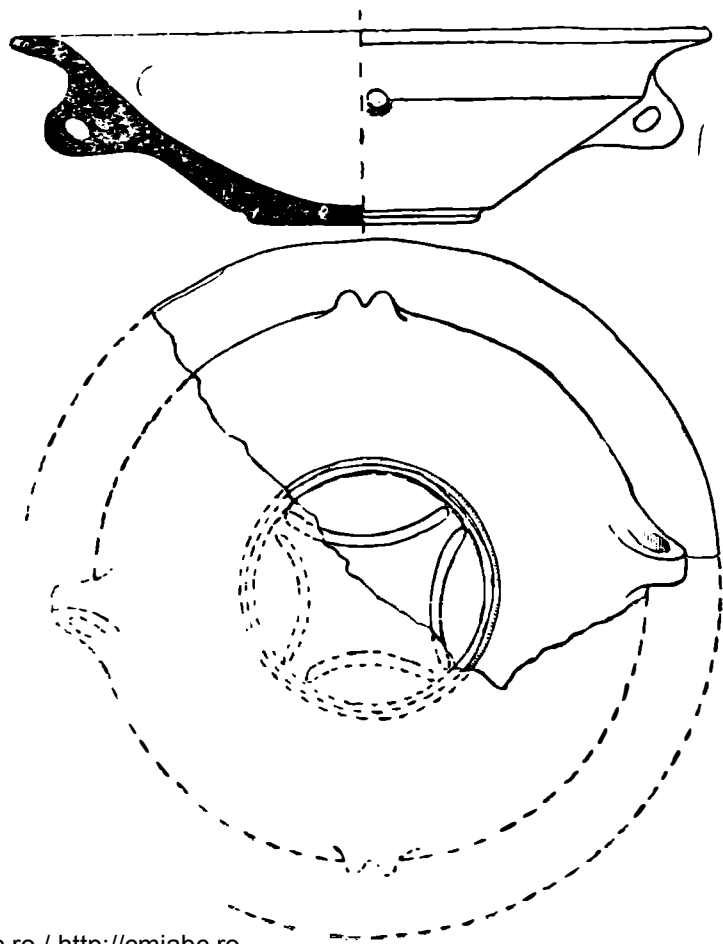

Fig. 6 — Biharea (săpături 1982): fragment de strachină ornamentată pe fund (exterior) (Muzeul Țării Crișurilor), Inv. Nr. 11 461.

Fig. 7 — Biharea (săpături 1982) fragment de strachină ornamentată pe fund (exterior) și cu lustru în interior pentru acoperirea porozității (Muzeul Țării Crișurilor. Inv. Nr. 11 461).